

Стан освіти на Шепетівщині наприкінці XIX – на початку XX ст.

З 1866 року Шепетівка стає волосним центром Ізяславського повіту Волинської губернії, до складу якого входить 13 сіл. За різними джерелами кількість населення в дореволюційні часи суттєво відрізняється: Перепелицина Н. І. називає приблизно 6 тис. населення, Наймушина Є. – 4500 населення на 1916 рік, в матеріалах краєзнавчого музею вказується 10 996 чол.

Шепетівка нічим не відрізнялася від інших провінційних містечок. Відповідним був і стан освіти на ті часи – типовим для більшості містечок царської Росії.

Більша частина населення Шепетівки була неграмотною (90%), іще гірше становище було у селах. На все місто було 2-3 людини з вищою та 5-7 людей з середньою освітою, хоча на кінець XIX ст. в Шепетівці вже існувало народне однокласне училище та церковнопарафіяльна школа. Однокласні училища були і в багатьох селах сучасного Шепетівського району: в Грицеві (з 1907 – двокласне), Чотирбоках, Сульжині, Малій Шкарівці, Судилкові, Хроліні, Городищі, Білокриниччі. Крім однокласних та двокласних училищ, на Шепетівщині діяли церковноприходські школи і школи грамоти. Ще у другій половині 19 ст. на території сучасного району було 26 церковноприходських шкіл: у Бейзимах, Мокіївцях, Сошках (1869), Ленківцях (1868), Коськові (1863), Лавринівцях (1870), Великій Ведмедівці (1868), Лотівці (1870), Великій Решнівці, Рожичній (1867), Травлині, Корчику (1860), Хуторі (1866), Романові (1866), Майдан-Лабуні (1887), Плесні (1868), Пліщині (1855). В Сульжині була відкрита жіноча церковнопарафіяльна школа. Церковнопарафіяльні школи грамоти діяли в с. Вербівцях, Білополі, Пиляях, Лозичному, Пашуках.

Основною причиною низького проценту малограмотності населення було те, що у школах навчалися переважно діти торговців та багатіїв, хоча і приймалися діти з бідних родин, але вони не мали взуття та одягу, тому школу майже не відвідували. Але з роками ставлення до навчання почало змінюватися, бажаних отримати хоча б початкові знання ставало все більше. Отож, за допомогою історичних джерел, статей, матеріалів спробуємо прослідкувати стан та розвиток освіти в Шепетівці кінця XIX ст. – поч. XX ст.

У 1864 р. (за Г. Віленським – 1866 р., в деяких джерелах вказується 1865 р.) в Шепетівці було засновано народне однокласне училище. В

ньому навчалось 150 (за Віленським – до 100) учнів, хоча бажаючих було більше, але всіх не могли прийняти через нестачу приміщень і вчителів. Крім законовчителя (вчителя Закону Божого), був ще один вчитель (О. В. Кікець) і його помічник. Заробітна плата вчителя становила 300 руб. Навчання, звісно ж, проводилося російською мовою.

Крім цього, за спогадами старожила міста – Кротовича Є. В. – 1872 року у Шепетівці році була заснована двогрупна (церковнопарафіяльна школа, яка знаходилася біля церкви (поряд з універмагом по вул. Судилківській, на місці міжшкільного комбінату). В школі працювало 3 вчителі: піп, дяк та вчителька на прізвище Віленська. Було всього 3 класи, а серед предметів вивчали грамоту, церковнослов'янську азбуку, велику увагу приділяли Закону Божому.

Дещо зазирнувши наперед, хочу сказати, що Г. Віленський в своєму «Літописі...» зазначає, що в місті діяли класи домоводства, які через деякий час були закриті, а 1 жовтня 1887 року було відкрито ремісниче відділення для навчання дітей чоботарському ремеслу. Проте навчання проводилося настільки погано і успіхи були досить незначні, що крім, згадок про нього, більше не можна нічого сказати. На жаль, більше ніяких відомостей не вдалося знайти.

Наймушин Є. Г. стверджує, що початкова школа по вул. Пліщинській (колишня вул. Карла Лібнехта), яка діяла після Великої Вітчизняної війни, була заснована в 1884 році як 3-х групна церковнопарафіяльна і раніше розміщала по вул. Кіму. Але більше таких тверджень не містить жодне історичне джерело.

Визначною подією для міста та і взагалі для розвитку освіти був з'їзд вчителів народних училищ Волинської губернії (2-3 повітів), який відбувся у вересні 1874 року в м. Шепетівці. Проводився він за дозволом Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора. З'їзд був скликаний за ініціативою і безпосереднім керівництвом тодішніх інспекторів училищ Соловйова і Палілова і проходив з 10 по 25 вересня. На з'їзді були присутні мирові посередники Заславського повіту, декілька священників, вчителі та представники Хролинського, Грицівського, Білокриницького училищ. Мета зібрання – спільними зусиллями вияснити як краще вести шкільну справу в народних училищах, так як багато вчителів не мали спеціальної підготовки. Також проводились практичні заняття шепетівськими вчителями – священниками Міляшкевичем, Глімбовським (Галімбатовським, Галімським), Бакалійцевим (Балаклійцовим) (в Наймушина ще згадується прізвище Харський) на базі Шепетівського та Судилківського народних училищ. Наголошувалось на основних вимогах до вчителя під час навчання: наочності, зацікавленості і самодіяльності.

Так як з кожним роком бажаючих навчатися було набагато більше, ніж це було можливим (через тісноту приміщення і кількість вчителів), 10 жовтня 1891 р. перед єпархіяльним керівництвом було піднято клопотання про заснування в Шепетівці церковнопарафіяльної школи грамоти, на що надійшло розпорядження Волинської Єпархіяльної Училищної Ради з асигнуванням на це «єдиновременного пособия в количестве 100 рублей». Крім того, з метою підняття рівня духовної освіти в шепетівському парафіяльному середовищі з 1889 року постановлено проводити позабогослужбні бесіди (місцезнаходження їх не зустрічається ніде). Народне училище в місті теж знаходилося в квітучому стані і вважалось одним з кращих училищ Ізяславського повіту. Віленський зазначає, що в 1890 – 1891 роках загальна кількість учнів становила 144 чол.: в 3-й групі – 23 хлопчики і 3 дівчинки, в 2-й групі – 28 хлопчиків і 7 дівчаток, в 1-й групі – 29 хлопчиків і 14 дівчаток. Випуски учнів училища збільшувалися з кожним роком, щорічно народне училище закінчувало не менше 18-20 чоловік. Вчителями працювали О. Кікець, І. Галімський, Сарський (або Харський), Бакалійцев. В училищі існував хор під керівництвом О. Кікеця, який співав і в місцевій церкві під керівництвом цього ж вчителя.

В 1900 році вчительський персонал підняв клопотання про реформування однокласного училища в двокласне. Був зібраний волосний сход, було прийнято рішення – «просити його Превосходительство Пана Попечителя Київського Навчального округу» виділити асигнування в розмірі 1000 крб. на будівництво приміщення і щорічне – 400 крб. (700 крб.) на утримання особового складу службовців та на книги і навчальні посібники для учнів. Таким чином, в 1901 р. однокласне училище було реформовано у двокласне і знаходилося в одноповерховому приміщенні (теперішня школа № 3) по вул. Судилківській. Завідуючим училища став Олександр Васильович Кікець. За спогадами Кротовича С. В., училище мало 5 груп: 3 групи були підготовчі і складала 1 клас, а 2 групи – старші класи. Ті, хто добре закінчив церковнопарафіяльну школу, могли вступити до 3-ї групи 1-го класу народного двокласного училища. Учительський склад складався зі священника В. Акрамовського – вчителя закону Божого, і двох вчительок – Марковської Ганни та Ткачук (ім'я невідоме). Випускники народного двокласного училища мали змогу працювати дрібними службовцями на пошті або вступити до вищого початкового училища чи гімназії.

В зв'язку з революційними подіями і в ході боротьби за українську державність ситуація в народній освіті і школі змінюється. Першочерговим завданням була дерусифікація шкіл. В циркулярі Міністерства освіти від 1 липня 1919 року було сказано, що основною мовою викладання в

усіх школах України є українська мова. Школи, які не переходять на державну мову викладання, позбавляються державного утримання, а педколектив звільняється. Атестати без задовільних оцінок з українознавчих дисциплін визнавалися недійсними. Для вчителів були створені курси українознавства.

Церковнопарафіяльні школи у 1917 році були скасовані. Уряд схвалив закон УНР про безкоштовне і обов'язкове навчання дітей шкільного віку – громадян України. Були створені школи для дітей простого люду: однокласні – трирічні і двокласні – п'ятирічні. У 1918 році двокласне міське училище було перейменоване у Вище початкове училище. У 1918 році в районі Хролинської колишньої волості відкрито Вище початкове училище, яке пізніше реорганізоване у семирічку. Пізніше його перенесли у будинок поміщика Бародецького (Бардецького), який знаходився між селами Новичі і Жолудки. Школа обслуговувала декілька сіл і дала декілька випусків учнів для Полонських педагогічних курсів. Потім навчання у школі було скорочено до 4 років. 6 липня 1919 року вийшла постанова Наркомпросу про «Постановление о проведеннии в жизнь начал Единой трудовой школы» і, ймовірно, в 1920 році Вище початкове училище було реорганізоване у Єдину трудову школу-семирічку.

УНР готувала шкільну реформу, але в зв'язку з її поразкою, так і не вдалось побудувати українську національну школу.

В спогадах Кротовича Є. В. згадується, що в 1919 році при білополяках за допомогою багатих євреїв в Шепетівці була відкрита гімназія. Окремого приміщення гімназія не мала, тому перші класи були в будинку, де зараз знаходиться магазин «Ренесанс», а старші класи – в будинку, де нині ресторан «Ювілейний». Навчання в гімназії було платним. Для вступу потрібно було здати екзамени з французької та латини. Серед навчальних предметів, зокрема, вивчалися Закон Божий, алгебра, геометрія, історія, географія, фізика, природознавство, російська, українська, польська, німецька, французька мови та латинь. Ця гімназія згодом була перейменована в Єдину Трудову школу № 2. Кротович Є. В. називає прізвище вчителя математики в гімназії – Чернопижзького. До того ж Євстафій Васильович пригадує, що в місті була соціально-економічна школа, яка в 1922 році була закрита.

За спогадами Томашука О. Ф., 1922 року залізничники власними силами відремонтували напівзруйноване приміщення будинку колишнього підрядчика (будинок, в якому свого часу була польська контррозвідка). Власноруч зробили шкільний інвентар, лавки, зібрали кошти та закупили книги. Так почала функціонувати 8-ми річна залізнична транспортна школа № 41. Навчання велося українською мовою.

Знаходилася вона на тому місці, де зараз школа № 6. Роком заснування самої школи № 6 вважається 1926 рік. У 1922 році почала будуватися школа № 4. Будівництво було завершено 1924 року. Це було одноповерхове приміщення, містило всього 8 класів. У школі працювало 8 вчителів та навчалось 72 школярі.

Зі встановленням радянської влади відбулися зміни не тільки в адміністративно-територіальному плані, але й в освіті. У відповідності з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. повіти і волості в губерніях були ліквідовані. У Волинській губернії були створені Житомирський, Коростенський та Шепетівський округи. До Шепетівського округу входило 14 районів, нараховувались 824 поселення, з них 23 містечка і 5 міст. Протягом 20-х років в Шепетівському окрузі було створено і невдовзі діяло 540 шкіл з виключно рідною мовою навчання. З ініціативи національних меншин було відкрито 57 польських, 29 єврейських, 8 німецьких і 4 чеських шкіл (у різних джерелах числа різняться).

На 1924 рік у Шепетівці було 3 початкових школи, 3 семирічних школи, індустріальний технікум, діяв пункт ліквідації неписьменності серед дорослого населення, була відкрита радянсько-партійна школа, працювало 13 дошкільних закладів.

В 1925 році на Шепетівщині школа здобула довір'я селянської маси і лише відсутність взуття та одягу негативно відбивалось на відвідуванні школи дітьми, але на 1925 рік кількість дітей, охоплених школою, зросла на 11700 чол. порівняно з 1924 роком. Велику роль в Шепетівському окрузі приділяли розвитку національних шкіл, так як населення округу було різнонаціональним. Тут жили поляки, євреї, німці, чехи. В 20-х роках за рішенням ВУЦВК почали створюватися національні сільські ради та національні школи. За статистичними даними у 1924-1925 роках було 612 шкіл, з них:

- українських – 529;
- польських – 48;
- єврейських – 28;
- німецьких – 7;
- чеських – 4.

Серед них було 2 польських та 6 єврейських семирічок.

Проаналізувавши розвиток освіти до революції і в роки встановлення радянської влади, ми можемо спостерігати, що мали місце відчутні зрушення і досягнення. Зокрема, вдосконалювалася мережа шкіл, поширювалася кількість педагогічних кадрів та їх рівень підготовки, зростала безплатність та доступність освіти, боротьба з неписьменністю, українізація шкіл. У навчанні важливе місце займали питання формування таких рис, як працьовитість, громадська активність, колективізм, повага до старших.

Література

1. Болотін Ю. П., Окса М. М. Освіта на територіях підросійської України.
2. Віленський Г. Шепетівський церковно-парафіяльний літопис 1890-1891 рр.
3. Відчит Округового Виконавчого комітету за 1924/25 рр. – Шепетівка, 1925.
4. Велика Волинь: минуле і сучасне (матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції). Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994.
5. Довженко Ю. А. Стан освіти на півдні України в другій половині XIX – початку XX ст.
6. Драч О. О. Освіта у перші роки становлення радянської влади в Україні (1917-1920 рр.).
7. Віленський Г. Шепетівський церковно-парафіяльний літопис 1890-1891 рр.
8. Кто виноват // Волинский пролетарий. – 1924. – 22 марта. – № 67. – С. 4.
9. Спогади Найдича А. С. – (фонди Музею М. Островського в Шепетівці, далі ШМО) – а 12868.
10. Наймушин Є. Г. Шепетівка (історичний нарис).
11. Нужно подтянуться // Волинский пролетарий. – 1924. – 27 марта. – № 70. – С. 4.
12. Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура (матеріали науково-теоретичної конференції). – Шепетівка, 1995.
13. Постановление о проведені в жизнь начал Единой трудовой школы. – Державний архів Житомирської області. – Фонд р-31. – оп. 2, ед. хр. 4 л. 19.
14. Протоколи Съезда учителей народных училищ Волинской губернии 2-го и 7-го районов, бывшего в сентябре 1874 в м-ке Шепетовке Заславского уезда. Печатано по распоряжению Г. Попечителя Киевского Учебного округа. – Киев, в университетской типографии. – ЦДІА України, фонд 707, опис 225 (1874 р.), с. 25.
15. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. – 911 с.
16. Спогади Кротовича Є. В. – НД – а201.
17. Спогади Рожановського М. К. – ШМО 6322 – а 2635.
18. Спогади Рожановської М. Я. – ШМО 6322 – а 2635.
19. Спогади Томашука О. Ф. – ШМО – а 963.
20. Спогади Томашука О. Ф. – НД – а 553.
21. Спогади Чернопижзького Д. Г. – ШМО – а 5024.
22. Школьная сеть Шепетовского района // Волинский пролетарий. – 1923. – № 261. – 15 ноября. – С. 4.